

## **Poslední pohané v christianizovaném římském imperiu, I: Základní fakta o násilí vůči nim<sup>1</sup>**

■ IVAN PRCHLÍK (Praha)

Tento článek (společně s dalšími, které budou následovat v příštích ročnících *Aurigy*) vznikl na základě četby knihy Radomíra Malého *Církevní dějiny*, není však zamýšlen jako její recenze, ale spíše chce nabídnout alternativní pohled k některým problematickým tvrzením týkajícím se vztahu pozdněantického křesťanství, křesťanské církve a christianizovaného státu k zanikajícímu pohanství. Téma samotné možnosti jedné série článků samozřejmě zdaleka přesahuje, nicméně k jakémusi nástinu základních informací se od několika pasáží této knihy lze odrazit velmi dobře.

Než se tak stane, je přece jen třeba stručného vyjádření k celkovému dojmu, který ve mně četba této knihy zanechala. Autorovi rozhodně nelze upřít upřímnou snahu o podání sice (katolické) církvi příznivé, nicméně přesto v rámci možností nikoli vyhýbavé, pokud jde o temnější stránky jejich dějin. Jako taková tato snaha asi musela vzbudit rozporuplné reakce, což opravdu vzbudila – knize bylo vyčítáno jak stranění církvi, tak i naopak přílišná ústupnost kritice církve a jejich dějin z liberálních pozic sekularizované společnosti.<sup>2</sup> Autora jistě může těšit, že podobných reakcí se svého času dočkal i Thúkýdídés, kterému jedni vyčítali stranění Sparťanům, druhí Athéňanům.

---

<sup>1</sup> Tento článek mohl vzniknout zejména díky studijnímu pobytu na Eberhard-Karls-Universität v Tübingen koncem roku 2007. Proto je na místě vřelé poděkování DAAD a prof. Franku Kolbovi, jejichž stipendium, respektive doporučení mi tento pobyt umožnilo.

<sup>2</sup> Příkladem prvního pohledu je velmi kritická recenze Jana ZIEGLERA v *MF Dnes* z 15. 2. 2003 dostupná i s polemickou odpovědí Radomíra MALÉHO na <http://katolikrevue.ath.cx/>. Neméně kritické z pohledu opačného je hodnocení Pavla ZAHRAVNÍKA na <http://katolicka-kultura.sweb.cz/zahradnik/zahradnik.html>, s odkazy k následné výměně názorů mezi autorem a recenzentem.

Sám vidím hlavní problém knihy jinde, totiž v tom, že se Radomír Malý vyjadřuje autoritativně k otázkám, v nichž při širokém záběru svého zájmu má plné právo nebyť autoritou; tohoto svého práva však nevyužívá. Vztah křesťanské církve k posledním pohanům je příkladem tohoto přístupu tím markantnějším, že informací k němu je ve standardně dostupné literatuře pomálu. Z pramenů dějin pozdní antiky se soustavně tomuto tématu nevěnuje žádný a ty, které se mu věnují mimo jiné, většinou nejsou přeloženy do češtiny,<sup>3</sup> a tudíž ani v našem prostředí příliš známé. Navíc leckteré z nich ani nejsou dochovány v řeckých originálech, ale pouze v překladech především do syrštiny či koptštiny, takže nejsou příliš známy ani mezi klasickými filology.<sup>4</sup> Pokud jde o sekundární literaturu, věnují se práce shrnující dějiny pozdní antiky komplexně zániku pohanství většinou jen po jeho zákaz v roce 392, a to jak práce českých, tak i renomovaných zahraničních badatelů. Práce zaměřené úžeji právě na zánik tradičních kultů jsou opět méně známé, i když i v našich knihovnách nikoli nedostupné.<sup>5</sup>

Z uvedených důvodů mě v knize Radomíra Malého dosti překvapila následující pasáž: *„Patří k velké přednosti tehdejšího křesťanství, že přežívajícímu pohanství neoplatilo pronásledování stejnou měrou. Je sice pravda, že císař Theodosius zakázal pohanský kult ve městech a povolil pohanské svatyně pouze na venkově ..., nicméně není znám jediný případ krvavého pronásledování, popravy pohanů pro jejich víru. Fungují nadále pohanské školy, zejména pověstná platonská akademie v Athénách. Až do zániku Západořímské říše r. 476 se vyskytují pohané bez problémů i v římském senátu, v osmdesátých letech se pohanští senátoři brání proti císařovu nařízení o odstranění sochy bohyně Viktorie. Jediný odsouzeníhodný případ netolerance a fanatismu křesťanů vůči pohanům je znám z egyptské Alexandrie z počátku 5. sto-*

---

<sup>3</sup> Všechny přeložené úryvky použité v tomto článku jsou proto mé vlastní.

<sup>4</sup> A pokud ano, tak pouze díky bilingvními edicím s překladem do latiny či moderního jazyka. Právě tyto překlady tak mohou být a také běžně bývají citovány, kteréžto metodické slabiny se z nezbytnosti dopouštím též. K bližšímu představení těchto pramenů bohužel není v tomto článku prostor, nicméně pokud jde o jejich věrohodnost, lze alespoň obecně konstatovat, že s prameny, z nichž čerpám, sekundární literatura pracuje běžně a jejich informace přijímá.

<sup>5</sup> Alespoň v jedné z knihoven v ČR jsem pomocí klementinského portálu *Jednotné informační brány* a databáze *Souborný katalog ČR – Seriály* našel dostupné tyto práce: KAEGLI, *The Fifth-Century Twilight*; NOETHLICH, *Heidenverfolgung*; CHUVIN, *A Chronicle of the Last Pagans*; HARL, *Sacrifice and Pagan Belief*; TROMBLEY, *Hellic Religion and Christianization*; MACMULLEN, *Christianity and Paganism*.

letí, kdy rozvášněný dav, v jehož řadách byli i duchovní, ubil k smrti tamější novoplatonskou filozofku Hypacii, ušlechtilou osobu, která si přátelsky dopisovala i s katolickými biskupy. Hypacia byla přítelkyní místodržitele Oresta, vášnivého zastávce pohanství, což mu vyneslo bohužel nekřesťanskou nenávisť pokřtěného lidu. Jeden z duchovních ho na veřejnosti zranil hozeným kamenem, což nesvědčí příliš o tom, že láska Kristova pronikla všem křesťanům do krve. Nicméně i tato smutná a v každém případě odsouzeníhodná epizoda nic nemění na celkovém konstatování, že křesťané, když se jejich náboženství stalo vládnoucím v celé říši a státem chráněným, se chovali k pohanům zcela jinak než předtím oni ke křesťanům. Jejich náboženská svoboda alespoň v základních principech byla respektována. Koneckonců i smutný případ Hypacie a Oresta v Alexandrii je toho výmluvným dokladem, neboť pohan Orestes setrval bez problémů ve vysoké státní funkci císařského místodržitele v křesťanském státě.<sup>6</sup>

Množství nepřesností, zkresení a chyb, které tato pasáž obsahuje, není právě malé. Theodosius pohanské svatyně v pravém smyslu toho slova nepovolil nikde žádné. V jeho všeobecném zákazu provozování pohanských kultů z roku 392 jsou sice města speciálně vypíchnuta, ale až poté, co je nejprve zdůrazněno, že zákaz se týká míst všech.<sup>7</sup> Proti stavbám samým však tyto zákony naopak namířeny nebyly, pouze zakazovaly, aby sloužily svému původnímu účelu. V tom však smýšlel jinak už Theodosiův východní nástupce Arcadius, který dvěma zákony z let 397 a 399 jednak určil stavební materiál ze zbořených chrámů k opětovnému použití pro další veřejné stavby a jednak nařizoval právě venkovské chrámy *sine turba ac tumultu* zbourat, aby nespádaly k porušování zákonů.<sup>8</sup> Definitivní zúčtování se všemi chrámy, s trestem smrti při jeho nerespektování, pak přišlo v roce 435 v podání Theodosia II.<sup>9</sup>

<sup>6</sup> MALÝ, *Církevní dějiny*, s. 57n.

<sup>7</sup> Srv. *Cod. Theod.* XVI 10,12 in *nullo penitus loco, in nulla urbe*. Ve dvou předchozích protipohanských zákonech z roku 391 (*Cod. Theod.* XVI 10,10; 10,11) se o chrámech taktéž hovoří souhrnně, zatímco když v roce 382 Theodosius skutečně nařizoval ponechat jeden konkrétní chrám otevřený, ovšem pouze pro shromáždění lidu, a nikoli proto, aby se v něm konaly zapovězené oběti (*Cod. Theod.* XVI 10,8; není však zcela zřejmé, co bylo v roce 382 tímto *prohibitorum usus sacrificiorum* myšleno), nejednalo se o venkovskou svatyni, ale chrám v Edesse.

<sup>8</sup> *Cod. Theod.* XV 1,36; XVI 10,16.

<sup>9</sup> *Cod. Theod.* XVI 10,25. K osudům konkrétních chrámů srv. podrobněji FOWDEN, *Bishops and Temples*; TROBLEY, *Hellenic Religion and Christianization*.

Athénská Akadémié sice Theodosiem zrušena nebyla, nicméně uvádět ji jako příklad křesťanské tolerantnosti je i tak dost ošemetné, když ji, právě pro její pohanské zaměření, zrušil později Iustinianus.<sup>10</sup> Značnou pozornost samozřejmě budí doplňující zpráva Agathiova o cestě zbylých sedmi filosofů do Persie a jejich pozdějším návratu poté, co jim perský král Chosroés v rámci tzv. Věčného míru z roku 532 vymínil bezpečný návrat a následně nerušení nucením k přijetí křesťanství.<sup>11</sup> Další osud zakázané filosofické výuky v Athénách je ovšem sporný, dle Alana Camerona totiž v jakési formě pokračovala i nadále a filosofové se vrátili právě tam. Z jeho argumentů byly později vyvráceny jen některé, i tak se však objevily variantní návrhy místa pobytu filosofů.<sup>12</sup>

<sup>10</sup> Tedy v roce 529. Iustinianovu náboženskou motivací, s níž se dlouho ne zcela podloženě, ale běžně počítalo, brilantně zargumentoval WATTS, *Justinian*, s. 171-177. AF HÄLLSTRÖM, *The Closing of the Neoplatonic School*, s. 141nn., zejm. 157-160, se sice domníval, že takový pohled oporu v pramenech nemá, sám však nebyl schopen nabídnout alternativní motivaci jinou, než naprosto neuchopitelnou „*Justinian's high-school policy*“. Přehlédl přitom však důležité okolnosti, zohledněné vzápětí Wattsem. Dalším aspektem diskutovaným v moderní literatuře je absence zákona přímo zakazujícího výuku filosofie v Athénách v Iustinianově kodexu. Informuje nás o něm pouze IOANN. MALAL. *Chronogr.* XVIII 47 [p. 451 Dindorf], jemuž ne všichni věří, CAMERON, *The Last Days*, s. 8, a zejména WATTS, *Justinian*, s. 171-177, však jeho důvěryhodnost v tomto bodě obhájili sdostatek. Přesvědčivá je i Wattsova redace (respektive postdatace tomuto) Iustinianových obecně protipohanských zákonů (*Cod. Iust.* I 11,9-10).

<sup>11</sup> AGATH. MYR. *Hist.* II 30-31. Historickou autentičností této zprávy sice zpochybnil TARDIEU, *Les paysages reliques*, s. 128-131, historičnost klausule týkající se filosofů ve Věčném míru však připustil. WATTS, *Justinian*, s. 180nn. historičnost Agathiovy zprávy nezpochybňuje, na rozdíl od návaznosti na probíraný zákon zakazující výuku filosofie v Athénách, místo níž viděl souvislost až s dalšími sebou samými postdatovanými protipohanskými zákony.

<sup>12</sup> Srv. CAMERON, *The Last Days*, s. 11n. a 21-25, a proti němu FRANTZ, *Pagan Philosophers*, s. 36n.; GLUCKER, *Antiochus and the Late Academy*, s. 324-327, a BLUMENTHAL, *529 and Its Sequel*, s. 378-380. Coby místo pobytu filosofů navrhoval TARDIEU, *Les paysages reliques*, s. 131-132 a 139nn., zejm. 151-160 a srv. i 161n., tehdy silně pohanské Karrhy (k nimž srv. níže s. 77 a 80), což zpochybnil WATTS, *Where to Live*, s. 290-298. Alexandreiu eliminovanou Cameronem přesto považoval na základě své argumentace za možnou BLUMENTHAL, *529 and Its Sequel*, s. 379n. Samotný WATTS, *Where to Live*, s. 306, pozn. 76, preferoval, aby bylo vyjádření AGATH. MYR. *Hist.* II 31,4, že filosofové se mohou vrátit ἐς τὰ σφέτερα ἦθη, chápano ve významu „každý do svého domova“.

Pohanští senátoři se bránili v osmdesátých letech, ale 4. století (což možná Radomír Malý myslel, zatímco zdánlivě přiřazení ke století 5. vzniklo jen neobratnou formulací) proti odstranění především Victoriina oltáře, odhlédnuto od toho, že za projev tolerantnosti je zde prohlašováno to, že se někdo může proti netolerantnímu aktu bránit. I oltář však byl spíše symbolem celého sporu, pohanští senátoři totiž usilovali především o navrácení státních dotací tradičním kultům. Ty totiž v jejich očích zajišťovaly kontinuitu římské říše, ovšem jen tehdy, byly-li právě jí dotovány, a proto se celkem čtyřikrát pokusili o intervenci. Poprvé však v roce 382 nebyli Gratianem vůbec přijati,<sup>13</sup> podruhé v roce 384 dosáhl Ambrosius, byť byl se svým názorem v menšině, zamítnutí žádosti i efektivním vyhrožováním Valentinianovi II. Theodosiem a jakýmsi bojkotem ze strany kléru.<sup>14</sup> Třetí pokus přišel v době, kdy na západě pobýval po porážce Maximovy uzurpace Theodosius, nicméně s Ambrosiem byl ve sporu.<sup>15</sup> Ten pak zřejmě gradoval scénou, v níž Ambrosius sice Theodosia k odmítnutí přesvědčil, ale způsobem, který císař příliš nekviťoval, soudě alespoň z popisu této scény Ambrosiem samotným: „*tak jsem osobně zapůsobil na nejlaskavějšího císaře Theodosia a neváhal mluvit s ním otevřeně ... mému ‚lichocení‘ nakonec neodolal. A tak jsem mu několik dní nechodil na oči, což nenesl těžce.*“<sup>16</sup> Po čtvrté byla v roce 392 žádost oslyšena opět Valentinianem II. a už zřejmě z jeho vlastní vůle.<sup>17</sup> Tím však

<sup>13</sup> SYMM. *Rel.* 3,1.

<sup>14</sup> AMBROS. *Epist.* 17,8 (Ambrosius v menšině); *tamtéž* 17,12-14 (vyhrožování).

<sup>15</sup> O němž se lze základně poučit v CAH<sup>2</sup> XIII s. 107n.

<sup>16</sup> SRV. AMBROS. *Epist.* 57,4 *etiam clementissimo imperatori Theodosio coram intinavi, atque in os dicere non dubitavi ... insinuationi [tento výraz chápu jako ironii] meae tandem assensionem detulit, et sic aliquibus ad ipsum non accessi diebus, nec moleste tulit.* Zřejmě tohoto pokusu by se týkala i zpráva, která je ovšem s Ambrosiovým líčením v rozporu, pročež schvaluji názor těch, kdo jí nedůvěřují, srv. QVODVLTDEVS *Lib. de promiss.* III 41 *cui (sc. Theodosio) Symmachus ... praeconia laudum in consistorio recitans ... aram Victoriae in senatu restitui ... principi intimavit. quem statim a suis aspectibus pulsum, in centesimo lapide redae non stratae impositum eadem die manere praecepit* („když mu Symmachus ... v konsistoři přednášel řeč plnou chvály ... ohromil císaře ... návrhem obnovit v senátu oltář Victorie. Ten ho ihned vyrazil z místnosti, naložil na nekrytý vůz a přikázal mu setrvat po zbytek dne u stého milníku“). Dle PIGANIOLA, *L'empire chrétien*, s. 258, měl Theodosius takto Symmacha potrestat spíše za protest proti vydání *Cod. Theod.* XVI 10,10, k němuž srv. výše pozn. 7.

<sup>17</sup> AMBROS. *Epist.* 57,5. Celá tato fáze sporu je i s mnoha dalšími detaily známa především z polemických příspěvků jeho protagonistů, tedy SYMM. *Rel.* 3 a AMBROS. *Epist.* 17; 18 a 57, jejichž moderními reflexemi, sledujícími i vývoj následný, jsou

spor ještě neskončil, financování tradičních státních kultů totiž obnovil uzurpátor Eugenius, a to přinejmenším ve formě daru soukromým osobám, později možná i zcela regulérně, a tentýž také do kurie Victoriin oltář vrátil.<sup>18</sup> Všechna tato opatření však byla po porážce Eugeniově opět zrušena Theodosiem.<sup>19</sup> V odborné debatě padl ještě návrh, že se oltář do senátu vrátil zásluhou Stilichonovou za vlády Honoriovy, ne všechny však převědčil, ba sporné je i to, zda vůbec ještě k nějakému pokusu došlo.<sup>20</sup>

„Ubít k smrti“ je při vši své hrůzostrašnosti poněkud eufemické označení způsobu Hypatiiny smrti, víme-li, že byla nejprve odvečena do kostela, tam obnažena do naha, její tělo rozdrásáno ostraky, rozerváno na kusy a v tomto stavu odvečeno jinam a spáleno.<sup>21</sup>

Katolickými biskupy, s nimiž si měla Hypatiá dopisovat, byl, pokud je mi známo, pouze Synesios z Kyrény, což ovšem až tak úplně typický katolický biskup té doby nebyl. Sám se považoval především za filosofa a Hypatiina

MAŁUNOWICZ, *De ara Victoriae*; KLEIN, *Der Streit um den Victoriaaltar*; WYTZES, *Der letzte Kampf des Heidentums*.

<sup>18</sup> K daru soukromým osobám srv. AMBROS. *Epist.* 57,6; na regulérní obnovení dotací usuzoval nikoli neopodstatněně CHASTAGNOL, *La restauration du temple d'Isis*, s. 143n. K návratu oltáře do kurie srv. PAVLIN. *MEDIOL. Vit. S. Ambros.* 26. NOETHLICH, *Die gesetzgeberischen Maßnahmen*, s. 127 a 311, pozn. 762, se sice pozastavuje nad tím, že se o vrácení oltáře do senátu ani slovem nezmiňuje AMBROS. *Epist.* 57, a je proto přesvědčen, že se Paulinus, pišící až v roce 422, v tomto bodě spletl a k vrácení oltáře do senátu ve skutečnosti už nedošlo. Dle mého názoru však spíše Ambrosiův dopis psaný během uzurpace reaguje na dřívější situaci, zatímco k vrácení oltáře do senátu, stejně jako k regulérnímu obnovení financování tradičních kultů, došlo až poté.

<sup>19</sup> ZOS. IV 59,2-3. K úskalím této pasáže srv. brilantní výklad PASCHOUDŮV, *Cinq études sur Zosime*, s. 100nn.

<sup>20</sup> Dle BIRTA, *Claudii Claudiani Carmina*, s. LVIII na návrat oltáře třikrát naráží Claudianus, což ovšem odmítli MAŁUNOWICZ, *De ara Victoriae*, s. 104-107, a MAZZARINO, *La politica religiosa di Stilicone*, s. 238nn. První totiž Claudianovy narážky vztahovala pouze k Victoriině soše, která ale dle ní z kurie, na rozdíl od oltáře, ani odstraněna nebyla, než až v roce 408 zákonem *Cod. Theod.* XVI 10,19. Druhý zase postrádal nějaké další svědectví o události, třeba od Orosia líčícího Stilichona coby bezbožníka, stejně jako svědectví o případném pozdějším definitivním odstranění oltáře či i jen sochy. Ke sporu o další pokus srv. MAZZARINO, *La politica religiosa di Stilicone*, s. 241n., který na něj usuzoval z existence Prudentiovy *Contra Symmachum* a narážek v Symmachově korespondenci. Naproti tomu CAMERON, *Claudian*, s. 240, prohlásil *Contra Symmachum* za literární stylizaci, a naopak SHANZER, *The Date and Composition* ji za odraz aktuálních snah Symmachových znovu považovala.

<sup>21</sup> SOCRAT. SCHOL. VII 15,5.

žáka a obdivovatele. Biskupem se stal proti své vůli, poté co si ho zvolili obyvatelé města Ptolemaidu v Kyrénaice, a pouze pod podmínkou, že nikoho nebude přesvědčovat k opuštění jeho přesvědčení a sám si ponechá názory, které s tehdejší věroukou nebyly zcela kompatibilní.<sup>22</sup> Na druhou stranu *communis opinio* poslední doby vidí v Synesiovi menší výjimku, než za jakou byl považován dříve, kdy se počítalo s tím, že okamžik přijetí biskupské hodnosti byl i okamžikem jeho konverze.<sup>23</sup> Hypatiá si s ním však každopádně nedopisovala právě proto, že byl biskupem.<sup>24</sup>

Orestés by byl nejspíš zděšen, kdyby zjistil, že nejen jeho současníci, ale i vzdálená budoucnost ho bude považovat za dokonce „*vášnivého zastávce pohanství*“. Přitom jeho příslušnost ke křesťanské církvi, a dokonce i to, že na rozdíl od mnoha svých současníků byl pokřtěn, zdůrazňuje Sókratés Scholastikos,<sup>25</sup> tedy pramen, na nějž se Radomír Malý při jiné příležitosti sám odvolává. A „*nekřesťanskou nenávistí*“ ho více než „*pokřtěný lid*“ stíhal alexan-

<sup>22</sup> SRV. SYNES. CYREN. *Epist.* 105 [Hercher]. Jejich nekompatibilitu ovšem minimalizuje DIMITROV, *Synesius of Cyrene*. K Synesiově motivaci i průběhu jeho episkopátu srV. LIEBESCHUETZ, *Why Did Synesius Become Bishop*.

<sup>23</sup> Naposledy tento názor, ba dokonce v tom smyslu, že tato konverze ani nebyla úplná, zaznamenávám u BREGMANA, *Synesius of Cyrene*, passim, srV. zejm. s. 177-184. Naopak přesvědčení, že křesťanem byl Synesios už dříve, zřejmě už od svého narození do zřejmě křesťanské rodiny, razil MARROU, *La „conversion“ de Synésius*, s. 477-480, a v lehce modifikované podobě podpořili CAMERON – LONG, *Barbarians and Politics*, s. 19nn.

<sup>24</sup> Na vzájemnou korespondenci Synesia s Hypatií lze usuzovat na základě sedmi dochovaných dopisů Synesiových (SYNES. CYREN. *Epist.* 10; 15; 16; 33; 81; 124; 154 [Hercher]), z nichž ovšem žádný nenese známky toho, že jeho autorem byl biskup, ba i jen křesťan. Korespondenci i ze strany Hypatiiny sice žádný z nich výslovně nedosvědčuje (naopak SYNES. CYREN. *Epist.* 10 [Hercher] napsaný nejspíše těsně před Synesiovou smrtí obsahuje postesek, že ho všichni, včetně Hypatie, opustili), nicméně nevím o tom, že by o ní kdokoli pochyboval, a přinejmenším jedna okolnost na ni nepřímou ukazuje. V SYNES. CYREN. *Epist.* 154 [Hercher] je totiž obsažena prosba o dobrozdání ke spisu Dión, který byl v případě Hypatiina neschválení Synesios připraven zničit. Spis později publikován byl, přecež se zdá, že Hypatiá na tuto prosbu odpověděla, a to kladně.

<sup>25</sup> SOCRAT. SCHOL. VII 14,4. Možnost, že tento křesťan mohl být jen výrazem Orestova oportunismu, nadhodil ROUGÉ, *La politique de Cyrille*, s. 492n., klada si otázku, proč informace o něm mnichy, kteří v tu chvíli Oresta ohrožovali, zřejmě ještě více rozzuřila. Sám však tuto možnost vzápětí vyloučil, protože zákon vylučující pohany ze státních služeb, který eventuálně mohl k takovému oportunismu vést, byl na východě vydán až roku 416 (*Cod. Theod.* XVI 10,21). Proto se přiklonil k tomu, že rudým hadrem bylo pro mnichy spíše jméno a post konstantinopolského biskupa

drejský patriarcha a budoucí světec Kyrillos a jeho stoupenci, tedy mniši z hory Nitrie ležící nedaleko Alexandreie. Ostatně právě Kyrillos, jehož úloha je Radomírem Malým taktně zamlčena, je klíčovou postavou i co se týče útoku na Hypatii, respektive o jeho odpovědnosti nepochybuje autor zřejmě nejkompententnější moderní reflexe těchto událostí, tedy Alan Cameron. Z dalších ho Canfora prohlásil za přinejmenším spoluvíníka a Chuvin a Haas věc považují za již nezjistitelnou, první si ovšem všiml přitěžující okolnosti, totiž že k vraždě došlo v Kyrillově patriarchálním kostele. Rougé mu přičítá odpovědnost jen nepřímou a Dzielska zdůrazňuje zaujatost Damaskiovu, tedy jediného pramene, který Kyrillovi odpovědnost klade explicitě, aniž by ji ovšem sama stejně explicitě popírala. Naopak překvapen by Radomír Malý byl zřejmě tím, že ne všechny moderní autority považují za příčinu Hypatiiny smrti její pohanství. Činí tak nicméně opět Cameron a souvislost s Kyrillovým protipohanským tažením vidí i Haas. Chuvin sice Hypatiino pohanství za přímou příčinu nepovažuje, za její slabinu v konfliktu však ano. Naproti tomu však Rougé, Canfora a Dzielska považovali Hypatiinu smrt za zapříčiněnou především jejím vlivem na Oresta a jeho spory s Kyrillem, tedy důvody čistě politickými – Radomír Malý by tak pro svůj celkový pohled našel zastání i tam, kde ho ani nečekal, tedy v jediném detailu, který s ním považoval za nekompatibilní.<sup>26</sup> Já sám jsem ovšem toho názoru, že pochybovat přinejmenším nelze o Kyrillově vině na eskalaci konfliktu, protože už není tak důležité, zda k útoku na Hypatii došlo na jeho přímý pokyn, či byl spontánním aktem jeho stoupenců, které neměl pod kontrolou. Stejně tak podle mě nelze od sebe oddělovat náboženský a politický motiv útoku – byť Orestés a jeho stoupenci jsou důkazem toho, že odpůrci Kyrillových praktik mohli být i křesťané, nepochybuji o tom, že podstatnou složkou Hypatiiny motivace k odporu proti němu bylo jejímu novoplatónskému přesvědčení cizí potírání jakéhokoli náznaku jakékoli myšlenkové plurality Kyrillem.

Attika, jímž právě měl Orestés být pokřtěn a vůči němuž zřejmě vládla mezi alexandrijskými mnichy značná animosita.

<sup>26</sup> Prameny celé události jsou SOCRAT. SCHOL. VII 13–15; DAMASC. *Vit. Isidor. frag.* 102 [Zintzen]; IOANN. NIC. 84.87-103 [p. 464-466 Zotenberg]. K jejich moderní interpretaci srov. CHUVIN, *A Chronicle of the Last Pagans*, s. 86-90; ROUGÉ, *La politique de Cyrill*, s. 485nn., zejm. 495-503; CAMERON – LONG, *Barbarians and Politics*, s. 39nn., zejm. 59-62; HAAS, *Alexandria in Late Antiquity*, s. 307-315; CANFORA, *Dějiny řecké literatury*, s. 683n.; DZIELSKA, *Learned Women in the Alexandrian Scholarship*, s. 138-142. Výklad WHITFIELDŮV, *The Beauty of Reasoning*, s. 14-18, který Kyrillovu odpovědnost minimalizuje a jakoukoli, než pouze že přispělo k její zranitelnosti, roli Hypatiina pohanství odmítá, je dosti málo kompetentní.



Největším zkreslením citované pasáže však je, že Hypatiin případ ani zdaleka nebyl „*jediný odsouzeníhodný případ netolerance a fanatismu křesťanů vůči pohanům*“. Zde ovšem není prostor než pro cursorický výčet určitých *exempel*, a to bez detailnějšího hledu k některým aspektům, např. otázce, nakolik se v konkrétních případech jednalo o exces jednotlivců a nakolik o oficiální politiku říše jako takové.<sup>27</sup> Vpadněmež proto *in medias res*:

Už Constantinův spoluvládce Licinius nechal mučit pohanské kněze, aby z nich dostal přiznání, že jejich činnost je pouhým klamem a podvodem.<sup>28</sup> Později byla jejich likvidace dokonce druhotně využívána; byla-li totiž jejich těla pohřbena v ruinách svatyně, bylo místo pro budoucno znesvěceno, a minimalizováno tak riziko případných snah o obnovu kultu. Takový osud potkal kněze mithraea v Pons Saravi v provincii Belgice, jež bylo křesťany zlikvidováno pravděpodobně někdy po zákazu pohanských kultů, respektive ne dříve než v roce 395.<sup>29</sup>

Na počátku 5. století byl během místním biskupem Porfyriem vyžádané a císařem Arcadiem po určitém zdráhání – jednalo se o město dosti vzorných daňových poplatníků – nařízené devastace Marneia v Gaze svým kolegou zabít jeden vojenský tribun, který nad takovým počínáním vyjádřil lítost.<sup>30</sup>

Alexandrejší filosofové Héraiskos a Hórapollón vzdorovali ohrožování ze strany křesťanů vlastně permanentně a jejich osudy proto považují za obzvláště ilustrativní. Permanentní tlak občas přerostl do otevřené akce, jedna taková dokonce Hórapollóna přiměla k útěku a dočasnému pobytu mimo město. Možnost této „pasivní rezistence“ však vzala za své s Ílloovým povstáním, respektive účastí dalšího pohanského filosofa a dobrodruha

<sup>27</sup> Tu lze alespoň letmo dokumentovat obecným odkazem na protipohanskou legislativu, byť její „výpovědní hodnota“ bývá leckdy zlehčována tvrzením, že tyto zákony nebyly uplatňovány (k čemuž nicméně srv. níže v pozn. 41). Z prací odkazovaných výše v pozn. 5 podávají základní přehled zejména NOETHLICH, *Heidenverfolgung*; TROMBLEY, *Hellenic Religion and Christianization*, vol. I, s. 1-97. Protipohanské legislativě bude věnován i jeden z příštích článků této série.

<sup>28</sup> EVSEB. CAES. *Praepar. evangel.* IV 2,10-11.

<sup>29</sup> SRV. CUMONT, *Textes et monuments figurés*, tome premier, s. 347, datace *tamtéž*, s. 348, pozn. 6, archeologická dokumentace a podrobnější výklad *tamtéž*, tome second, s. 518n. Jako autor této interpretace je citován F. VON FIZENNE, který archeologické práce vedl.

<sup>30</sup> MARC. DIACON. *Vit. S. Porphyr.* 70. K Arcadiovým počátečním výhradám srv. *tamtéž* 41. HARL, *Sacrifice and Pagan Belief*, s. 15, vykazuje tyto výhrady do oblastí „téměř určité hagiografické fikce“ hyperkriticky, jejich motivace daňovými zájmy je zcela akceptovatelná.

Pamprepia.<sup>31</sup> Do Alexandreie vzápětí dorazil agent císaře Zénóna Níkomédés a v součinnosti s místním patriarchou Petrem pátral po možných vazbách zdejších filosofů na povstání, a to metodami dosti nevybíravými: „*Hórapollóna a Héraiska ... oba zavěsili řemeny za ruku a požadovali Harpokrata a Ísidóra.*“ Héraiskos proto z Alexandreie uprchl, avšak zemřel uštván Zénónovými agenty, Hórapollón se naopak zachránil konverzí. Damaskios na něj právě proto hledí se značným despektem, moderní badatelé však mají větší pochopení.<sup>32</sup>

Bezejmenný *πάρεδρος praefecta Augustalis* někdy mezi lety 482 a 490 Entrechia byl během soudního projednávání stížnosti na provozování pohanických kultů v Menúthidě napaden davem rozvášněných kleriků a Φιλόπονοι, kteří se jím cítili uraženi. Před osudem dost možná Hypatiiným ho uchránil jen zásah prefektův a následný útěk z města.<sup>33</sup>

Iustinianův dlouholetý vysoký úředník Fókás nejprve jedno pronásledování pohanů bez újmy přežil, jsa pouze vyšetřován, během druhého však spáchal sebevraždu. Do tohoto výčtu ho nominuje především pieta, s níž bylo

<sup>31</sup> Základní informace o povstání podává porůznu CAH<sup>2</sup> XIV, srv. Index s.v. *Il-lus (Isaurian general)*. ZACHAR. MYTILEN. *Vita Isaiae monachi* p. 7 [CSCO/Syr., ser. 3, tom. 25] a *Vita Severi* p. 40-41 [POr II] zmiňuje předpovědi a strach z restaurace pohanství, který povstání zřejmě opravdu budilo.

<sup>32</sup> K osudům obou filosofů včetně negativního hodnocení Hórapollóna srv. DAMASC. *Vit. Isidor. fragg.* 314-315; 317; 334 [Zintzen], citát je z frag. 314 τὸν Ὁραπόλλωνα καὶ τὸν Ἡραΐσκον ... νεύροις ἀνακρεμάσαντες ἀπὸ τῆς χειρὸς ἑκάτερον ἀπήτουν τὸν Ἀρποκρᾶν καὶ Ἰσίδωρον. K Hórapollónovu předchozímu dočasnému útěku srv. ZACHAR. MYTILEN. *Vita Severi* p. 26-27 [POr II], k Níkomédovi, respektive k domněnce, že v Alexandreii vystupoval jako císařův *notarius* nebo *agens in rebus*, srv. PLRE II, s. 783n., *Nicomedes*. Další detaily spojené s jeho alexandrejskou misí včetně negativního podílu Petrova zrekonstruoval na základě Damaskiových zlomků ASMUS, *Das Leben des Philosophen Isidoros*, s. 109-116. K Hórapollónově konverzi coby následku mučení Níkomédem se z moderních badatelů nejexplicitněji vyjádřil FOWDEN, *The Pagan Holy Man*, s. 54, dle něž Hórapollón „*had no stomach for such treatment*“.

<sup>33</sup> ZACHAR. MYTILEN. *Vita Severi* p. 25-26 [POr II]. Oba řecké výrazy přímo figurují pouze v dochovaném syrském textu pramene, což je jev celkem běžný. Zatímco druhý z nich je *terminus technicus* sám o sobě – označovalo se tak jakési bratrstvo (zřejmě nejen) alexandrejských laiků, především z řad učitelů a studentů, aktivních v různých církevních záležitostech i protipohanských akcích (podrobněji TROMBLEY, *Hellenic Religion and Christianization*, vol. II, s. 1nn.; HAAS, *Alexandria in Late Antiquity*, s. 229n. a 238-40) – prvním je zřejmě míněn *assessor praefecti Augustalis*, za něž je dotyčná odjinud neznámá osoba označena v PLRE II, s. 1235, *Anonymus* 108.

naloženo s jeho mrtvolou: „*kdýž se to císař dozvěděl, nařídil po právu, aby ho zakopali jako nějakého osla, aby se přitom nekonal žádný průvod za něj ani žádná modlitba. Jeho rodina ho tedy během noci naložila na nosítka, odnesla ho, otevřela hrobku a hodila ho tam jako nějaké mrtvé zvíře.*“<sup>34</sup> Naopak spor o to, zda Fókás skutečně pohanem byl, nepovažují pro náš úhel pohledu za rozhodující. Nikdo totiž nepochybuje o tom, že příčinou jeho smrti bylo právě obvinění z pohanství, ať už oprávněné, či ne, a tak o nebezpečí, které hrozilo skutečným pohanům, nelze pochybovat.<sup>35</sup>

Během odhalování pohanů mezi úředníky Tiberia II. byli rozvášněným davem křesťanských obyvatel Konstantinopole, skandujících mimo jiné „*rozmetejte kosti pohanů*“ a „*jsme křesťané a shromáždili jsme se kvůli Kristu a kvůli pohanům žádáme pomstu křesťanství*“, přinejmenším bezejmenný muž a žena upálení na loďce.<sup>36</sup> Senát pak odsoudil k smrti bývalého *vicaria*

<sup>34</sup> K jeho zapletení do pronásledování prvního srv. THEOPHANES *Chronogr.* A.M. 6022 [vol. I p. 180 de Boor], k naložení s jeho mrtvolou během pronásledování druhého IOANN. EPHE. *Hist. eccles. pars secunda* apud NAU, *Analyse*, s. 482: *quand l'empereur l'apprit, il ordonna avec justice qu'on l'enterrât comme un âne, qu'il n'y eût aucun cortège pour lui ni aucune prière. Ainsi sa famille le mit durant la nuit sur une litière, l'emporta, fit ouvrir un tombeau et l'y jeta comme un animal mort. Méně suggestivní jsou MICHAEL SYRVS *Chron.* IX 24 [II p. 207 Chabot] a *Chronicon ad ann. 1234 pertinens* 57 [CSCO 109/Syr. 56 p. 152]. K Iustinianovým pronásledováním srv. níže s. 77-79.*

<sup>35</sup> Za pohana je Fókás prohlášen v PLRE II, s. 881n., *Phocas* 5, avšak pro to, že ve skutečnosti mohl naopak být křesťanem, svědčí chvála IOANN. LYD. *De magistr.* III 73-76 mimo jiné za příspěvek církvi v Pessinútu. S tím operuje LIEBESCHUETZ, *The Decline and Fall*, s. 242 s pozn. 92, který proto naznačuje možnost, že informace o sebevraždě je smyšlená a že Fókás zemřel během vyšetřování. Nejblíže skutečnému průběhu událostí však bude HARL, *Sacrifice and Pagan Belief*, s. 22n., dle něž se Fókás během prvního pronásledování zachránil přestupem ke křesťanství, později ale znovu odpadl k pohanství, protože během druhého pronásledování podstoupil dobrovolnou smrt, již za apostasii *Cod. Iust.* I 11,10 (k němuž srv. i níže v pozn. 41) stejně předepisoval.

<sup>36</sup> IOANN. EPHE. *Hist. eccles. pars tertia* III 31 [CSCO 106/Syr. 55 p. 118-120]; MICHAEL SYRVS *Chron.* X 12 [II p. 320 Chabot]; EVAGR. SCHOL. *Hist. eccles.* V 18. Euagrius neuvádí počet, ale zato okolnost, že tito pohané už byli odsouzeni do vyhnanství, s čímž se ovšem dav nespokojil. Skandovaná hesla zmiňuje Ióánnés z Efezu, jehož text je dochován pouze syrsky, a v Brooksově latinském překladu mají podobu „*evertantur ossa paganorum*“ a „*christiani sumus, et propter Christum congregati sumus, et propter paganos Christianismi ultionem quaerimus.*“ První z nich, směřované tentokrát k ariánům, se však objevuje v textu i dříve, a to v řeckém originále, srv. IOANN. EPHE. *Hist. eccles. pars tertia* III 26 [CSCO 106/Syr. 55 p. 113]

*praefecti praetorio* a *praesida Osrhoenae* Anatolia, který byl poté postupně mučen, předhozen šelmám a nakonec ukřižován.<sup>37</sup>

Císařem Maurikiem byli v roce 583 popraveni vysoký státní hodnostář Paulínos, který doma prováděl jakési pohanské obřady, a jeho syn, jehož s nimi seznámil. Císař sám však k této popravě svolil jen nerad a až na nátlak patriarchy Ióanna Néstauta opírajícího se o souhlas lidu. Způsob popravky byl opět velmi brutální, poté co byl před otcovými zraky syn sťat, byl otec sám zardoušen rozštípnutým kulem.<sup>38</sup>

Za vlády téhož císaře byl v Karrhách ukřižován Akindynos, zřejmě tamější vojenský velitel, který prý tajně obětoval, ačkoli navenek se hlásil ke křesťanství. Svým písařem, který byl vzápětí povýšen na jeho místo, byl totiž udán biskupu Stefanovi.<sup>39</sup>

Kromě jednotlivců byli pohané pronásledováni i hromadně. O těchto akcích máme většinou méně informací, než o dřívějších pronásledováních křesťanů, takže srovnání jejich parametrů může být ošidné, nicméně nezdá se, že by si s nimi co do svého rozsahu zadala.

Do doby vlády Iustinianovy spadají celkem tři pronásledování pohanů v Konstantinopoli, proběhnuvší v letech 529, 545-546 a 562. V prvních dvou případech je prameny zdůrazňován značný rozsah pronásledování, respektive v prvním jen stručnou notickou: „*císař Iustinianus spustil velké pronásledování proti pohanům ... a jejich majetky zabavil ... a nastal velký strach*“, ovšem ve druhém plastickými vylíčeními, v nichž je zdůrazněna i krutost trestů, před nimiž se bylo lze zachránit pouze konverzí ke křesťanství: „*jed-*

---

ἀνασκαφῆ τὰ ὀστέα τῶν Ἀρειανῶν. Druhé mělo být jednohlasnou odpovědí na nabídku zlata, na něž dav během hledání pohanů narazil.

<sup>37</sup> IOANN. EPHESES. *Hist. eccles.* pars tertia III 33 [CSCO 106/Syr. 55 p. 123]; EVAGR. SCHOL. *Hist. eccles.* V 18. Že byl odsouzen právě kvůli pohanství, je celkem zřejmé z toho, že se snažil zachránit tvrzením, že je křesťan, a dokázat to modlitbou k obrazu Bohorodičky, ta se prý však od něj třikrát odvrátila. Poté byla v jeho domě objevena socha Apollónova.

<sup>38</sup> THEOPHYL. SIMOC. *Hist.* I 11,3-21; NICEPH. CALLIST. *Hist. eccles.* XVIII 32 [PG CXLVII col. 392C-393C]; IOANN. NIC. 98,1-13 [p. 533-535 Zotenberg], dle něž byl Paulínos upálen. LIEBESCHUETZ, *The Decline and Fall*, s. 267 s pozn. 90, tento případ uvádí jako příklad pouze údajného pohanství a čarodějnictví, zatímco WHITBY, *John of Ephesus and the Pagans*, s. 123 s pozn. 21, upozorňuje na zahalení reálného jádra této aféry do vylíčení zázraku, jemuž podobný navíc obsahuje *Vit. S. Theodor. Sicut.* 42 [SH 48].

<sup>39</sup> MICHAEL SYRVS *Chron.* X 24 [II p. 376 Chabot]; *Chronicon ad ann. 1234 pertinens* 79 [CSCO 109/Syr. 56 p. 169].

nalo se o lidi známé a urozené s celým zástupem učitelů, profesorů, právníků a lékařů. Když byli odhaleni a díky mučením se přiznali, zadrželi je, zmrskali je, uvěznil je a dali do kostelů, aby se tam poučili o křesťanské víře, jak se pro pohany patří. Byli mezi nimi i patriciové a urození lidé“; „většina se ze strachu ze smrti stala křesťany a ti, kdo se neobrátili, byli zabiti. Někteří zemřeli při různých trestech, a s křesťanstvím se tak nesmířili.“ I během prvního pronásledování však zřejmě padaly rozsudky smrti, pohané byli zbaveni občanských práv a dostali jakousi tříměsíční lhůtu, v níž měli podstoupit konverzi. Co se týče třetího pronásledování, jsme explicitě informováni pouze o veřejném pranýřování postižených: „zadrženi pohané byli vedeni městem jako kriminálníci.“<sup>40</sup> Někdy po roce 539 byli pohané pronásledování

<sup>40</sup> K roku 529 srv. THEOPHAN. *Chronogr.* A.M. 6022 [vol. I p. 180 de Boor] ἐποίησεν ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς διωγμὸν μέγαν κατὰ Ἑλλήνων ... καὶ τὰς τούτων οὐσίας ἐδήμευσεν ... καὶ πολὺς φόβος ἐγένετο; zpráva IOANN. MALAL. *Chronogr.* XVIII 42 [p. 449 Dindorf] je stručnější a poněkud zmatená, mimo jiné tvrzením, že výše (s. 76) zmíněný Fókás zemřel už během tohoto pronásledování, a dále formulací πολλοὶ ἐδήμεύθησαν, kterou lze chápat buď jako odkazující k témuž trestu jako Theofanés, ale poněkud neobratně, zřejmě vinou nedbalého resumování společného pramene, nebo ve smyslu „mnozí byli pokutováni“, a eventuálně i „mnozí byli veřejně napomenuti“, obojí význam totiž nabízí PGL s.v. δημεύω. Na zbavení občanských práv a tříměsíční lhůtě ke konverzi se však oba prameny shodují. K roku 545-546 srv. IOANN. EPHEM. *Hist. eccles. pars secunda apud NAU, Analyse*, s. 481n.: *c'étaient des hommes illustres et nobles avec une foule de grammairiens, de sophistes, de scholastiques et de médecins. Quand ils furent découverts et que, grâce aux tortures, ils se furent dénoncés, on les saisit, on les flagella, on les emprisonna, on les donna aux Églises pour qu'ils y apprissent la foi chrétienne comme il convient aux païens. Il y avait parmi eux des patrices et des nobles; Chronicon ad ann. 1234 pertinens 57 [CSCO 109/Syr. 56 p. 152]: plerique ob timorem mortis christiani facti sunt; et qui non se converterunt occisi sunt. Quidam in suppliciis variis mortui sunt, et christianismum non sunt amplexi; MICHAEL SYRVS *Chron.* IX 24 [II p. 207 Chabot]. K roku 562 srv. IOANN. MALAL. *Chronogr.* XVIII 136 [p. 491 Dindorf] συσχεθέντες Ἑλληνας περιεβωμίσθησαν (k významu περιβωμίζομαι srv. opět PGL s.v.). K Iustinianovu postupu proti pohanům obecně srv. i PROCOP. CAES. *Hist. arc.* 11,31-32, dle něžž je tento pronásledoval αἰκίζόμενός τε τὰ σώματα (mučením těl), což ovšem mělo ten následek, že na křesťanství přestupovali jen na oko. Někteří moderní badatelé uvažují o příčinách těchto pronásledování, u prvního ji WHITBY, *John of Ephesus and the Pagans*, s. 118, viděl v Iustinianově snaze zapravit jím vnitřní rozpory mezi křesťany, u druhého LIEBESCHUETZ, *The Decline and Fall*, s. 243, v aktuálním nedostatku potravin, zemětřeseních a nedávné morové epidemii, u třetího WHITBY, *John of Ephesus and the Pagans*, s. 119, v hrozbě ekonomických problémů a politických komplotů.*

i v Sardech a mezi lety 554 a 559 v Antiocheii, kde jsme opět informováni o rozsahu i krutosti trestů. Při vyšetřování bylo množství pohanů odhaleno jak mezi předáky, tak mezi obyvatelstvem obce. Byli proto uvězněni, jejich knihy spáleny, idoly rozvěšeny po městě a oni sami mnoha pokutami připraveni o majetek. Během pozdějších soudů byli provinilci odsuzováni k službě v hospicích (*xenónech*), k převýchově v kláštěrech, do vyhnanství i na smrt, nicméně mnozí, kteří slibovali, že změní své smýšlení, byli na císařův příkaz bez soudu propouštěni.<sup>41</sup>

Drastické bylo i pronásledování v Héliopoli. Agent Tiberia II. Theofilos tam totiž „mnoho z nich zadržel a podle jejich odhodlání od nich samých dokonce vymohl pokutu, ponižil je a ukřižoval a usmrtil je. Z toho důvodu, když je mučil a naléhal, aby vypovídali o ostatních pohanech, spoluúčastnících svého provinění, o mnohých sobě podobných před ním vypověděli.“ O závěrečné fázi tohoto pronásledování pak pramen tvrdí, že zatýkáni, vyšetřováni a mučeni byli tak mnozí, že vězení byla brzy přeplněna a soudci unaveni. Usvědčení měli dokonce být i klerikové, předhozeni proto šelmám a spáleni. Procesy nezastavil ani Maurikios, který nařídil vypátrat a vyšetřovat pohany, kteří se vydávali za křesťany, ve skutečnosti však uctívali idoly.<sup>42</sup>

<sup>41</sup> K Sardům srv. BUCKLER – ROBINSON (eds.), *Sardis* VII 1, no. 19, tedy jen torzo- vitě dochovaný nápis, z nějž víme, že v rámci procesů s pohany byl Iustinianovým „svatým soudcem“ Hyperechiem odsouzen k desetileté službě v hospici jakýsi [...]ipos. LEE, *Pagans and Christians in Late Antiquity*, s. 136n., se nicméně oprávněně domnívá, že vzhledem k paralelitě textu preambule nápisu a *Cod. Iust.* I 11,10, v němž se operuje s tresty mnohem přísnějšími, včetně trestu smrti, lze předpokládat, že šlo právě o jeho uplatnění a že vynášeny byly i tresty krutější. Tomu ostatně napovídá průběh pronásledování právě v Antiocheii, o němž jsme informováni lépe z *Vit. S. Symeon. Styl. iun.* 161; 164 [SH 32]. Zdejšími katanem byl Iustinianův *magister militum per Orientem* Amantios, který se velkolepě uvedl již před svým příchodem: *πρὸ τοῦ εἰσελεθεῖν ... πολλοὺς τῶν ἀδίκων κατὰ τὰς ὁδοὺς εὐρηκῶς ἀπῴλεσεν, ὥστε φριξοὶ τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ (než dorazil ... mnoho z těch, kteří se provinili, během cesty vypátral a zahubil, takže lidé ztrnuli, už jen když spatřili jeho obličej).*

<sup>42</sup> K první fázi pronásledování prováděného Theofilem srv. IOANN. EPHESES. *Hist. eccles. pars tertia* III 27 [CSCO 106/Syr. 55 p. 114]: *multos eorum adprehendit, et secundum audaciam eorum ab eis ipsis etiam poenam exegit, et humiliavit et crucifixit, et occidit. quamobrem, cum eos cruciaret et ut de ceteris paganis erroris sui participibus confiterentur flagitaret, de multis sibi similibus ei confessi sunt.* Theofilovo pověření prameny nikterak blíže nespecifikují, PLRE III B, s. 1308. *Theophilus* 2 jej označuje jako „*commissioner*“. Závěrečná fáze je vylíčena u IOANN. EPHESES. *Hist. eccles. pars tertia* III 34 [CSCO 106/Syr. 55 p. 123-124]. Z jejího roz-

K podobnému pronásledování pohanů došlo i v Karrhách. Císař Maurikios totiž ke konci své vlády nařídil tamnímu biskupovi Stefanovi „*rozpoutat pronásledování proti pohanům*“, a když se na křesťanství obrátili jen málokteří, naložil Stefanos s těmi, co vzdorovali, takto: „*rozřízl je vedví a jejich kusy zavěsil na agoře.*“<sup>43</sup>

Koncem 6. století usiloval o pokřesťanštění zbytků pohanského obyvatelstva periferních oblastí Itálie a okolních ostrovů papež Řehoř Veliký, přičemž násilí se přitom rozhodně nezříkal, a to jak ve smyslu uvalení vysokých poplatků na odmítnuvší, tak i bičování a mučení. Mezi sardinskými vlastníky půdy vyhlásil i jakousi interní soutěž o to, kdo dřív obrátí více venkovánů. Nedbalí podřízení byli navíc efektivně stimulováni vyhrožováním a s žádostmi o pomoc se Řehoř neváhal obracet ke světské moci, případně ji za iniciativní přístup chválit.<sup>44</sup>

---

poutání podezírá LIEBESCHUETZ, *The Decline and Fall*, s. 265n., monofysity, a namířena tak měla být proti zastáncům Chalkédonu (totéž má zřejmě na mysli WHITBY, *John of Ephesus and the Pagans*, s. 124). Nesdílím však domněnku ROCHOW, *Die Heidenprozesse*, s. 126, dle níž obyvatelé Héliopole měli být za Iustiniana pokřtěni, a zůstali tak vlastně jen tajnými pohany, kterou vyvodila z Ióannovy informace, že pohané museli nejprve být udáni. K těmto udáním totiž došlo až v rámci mučení popisovaných v citované pasáži, zatímco o tom, že by pohany, kteří byli takto vyslycháni, někdo předtím též udal, neřká Ióannés nic, naopak popisuje jejich prý drzé a proti křesťanům namířené chování. Mezi až udanými pohany ovšem byli mimo jiné magistráti včetně výše zmíněného Anatolia (srv. s. 76n.), o nichž se tato badatelka, tentokrát už zřejmě správně, domnívá, že byli pouze pohany tajnými, což ovšem protimluv, který v Ióannově zprávě vidí, samo o sobě zcela vysvětluje.

<sup>43</sup> SRV. MICHAEL SYRVS *Chron.* X 24 [II p. 375 Chabot] *l'empereur Maurici[us] ordonna à l'évêque de Harran, qui était Stephanus, d'exciter une persecution contre les païens de Harran ... il les fit couper en deux et fit suspendre leurs morceaux sur la place de la ville; Chronicon ad ann. 1234 pertinens* 79 [CSCO 109/Syr. 56 p. 168-169].

<sup>44</sup> K metodám obracení obecně SRV. IOHANN. DIACON. *Vit. Gregor.* III 1 [PL LXXV col. 125B]; k uvalení poplatků GREGOR. MAGN. *Epist.* IV 26 [MGH Epist. I]; k bičování a mučení *tamtéž* IX 204 [MGH Epist. II]; k interní soutěži *tamtéž* IV 23 [MGH Epist. I]; k vyhrožování *tamtéž* IV 26 [MGH Epist. I]; k využívání pomoci světské moci *tamtéž* VIII 19; XI 12; XI 33 [MGH Epist. II] a zejm. III 59 a V 38 [MGH Epist. I], v nichž vidí WHITBY, *John of Ephesus and the Pagans*, s. 128, modelové situace: v prvním případě místní pohanská honorace bránila christianizaci oblasti sicilské Tyndaridy, ve druhém si sardinští pohané byli schopni vykoupit neobtěžování jakýmsi „nevšimným“ místní správě. Podobné problémy s christianizací venkova předpokládal Whitby i jinde, kde byla málo úspěšná christianizace měst, jako v Héliopoli a Karrhách.

Těmito příklady považuji Radomíra Malého za usvědčena přinejmenším z omylu. Samozřejmou námitkou proti tomuto článku nicméně může být jeho opačná jednostrannost. Jsem si jí vědom, vyplývá však z účelu jeho vzniku a omezeného prostoru. Rád bych proto zdůraznil, že obraz konfliktu pohanství s křesťanstvím, v němž pohané figurují pouze jako nevinné oběti, zatímco křesťané pouze jako utlačovatelé, sám nepovažuji za kompletní. O některé další aspekty jej hodlám doplnit v dalších člancích této série.

### Použité zkratky

CAH <sup>2</sup>	<i>The Cambridge Ancient History</i> , second edition
CSCO/Syr.	<i>Corpus scriptorum christianorum orientalium</i> /Scriptores Syri
MGH Epist.	<i>Monumenta Germaniae historica</i> , Epistolae
PG	MIGNE, <i>Patrologia Graeca</i>
PGL	LAMPE, <i>A Patristic Greek Lexicon</i>
PL	MIGNE, <i>Patrologia Latina</i>
PLRE	JONES – MARTINDALE – MORRIS, <i>The Prosopography of Later Roman Empire</i>
POr	GRAFFIN – NAU, <i>Patrologia Orientalis</i>
SH	<i>Subsidia hagiographica</i>

### Citovaná literatura

- ASMUS, R., *Das Leben des Philosophen Isidoros von Damaskios aus Damaskos*, Leipzig 1911.
- BIRT, TH., *Claudii Claudiani Carmina*, recensuit Theodorus Birt, Berolini 1892.
- BLUMENTHAL, H. J., *529 and Its Sequel: What Happened to the Academy?*, in: *Byzantion* 48 (1978), s. 369-385.
- BREGMAN, J., *Synesius of Cyrene, Philosopher-Bishop*, Berkeley/Los Angeles/London 1982.
- BUCKLER, W. H. – ROBINSON, D. M. (eds.), *Sardis*, Vol. VII, Part 1, *Greek and Latin Inscriptions*, Leyden 1932.
- CAMERON, A. D. E., *Claudian. Poetry and Propaganda at the Court of Honorius*, Oxford 1970.



- CAMERON, A. D. E., *The Last Days of the Academy at Athens*, in: Proceedings of the Cambridge Philological Society 195 (1969), s. 7-29.
- CAMERON, A. D. E. – LONG, J., *Barbarians and Politics at the Court of Arcadius*, Berkeley/Los Angeles/Oxford 1993.
- CANFORA, L., *Dějiny řecké literatury*, Praha 2001.
- CHASTAGNOL, A., *La restauration du temple d'Isis au Portus Romae sous le règne de Gratien*, in: Hommages à Marcel Renard II, édités par J. BIBAUW, Bruxelles 1969 [= Collection Latomus, volume 102].
- CHUVIN, P., *A Chronicle of the Last Pagans*, translated by B. A. ARCHER, Cambridge, Massachusetts/London 1990 [fr. orig. *Chronique des derniers païens*, Paris 1990].
- CUMONT, FR., *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra publiés avec une introduction critique*, tomes I-II, Bruxelles 1896-1899.
- DIMITROV, D. Y., *Synesius of Cyrene and the Christian Neoplatonism: Patterns of Religious and Cultural Symbiosis*, in: What happened to the ancient library of Alexandria?, ed. by M. EL-ABBADI and O. M. FATHALLAH, Leiden/Boston 2008, s. 149-170.
- DZIELSKA, M., *Learned Women in the Alexandrian Scholarship and Society of Late Hellenism*, in: What happened to the ancient library of Alexandria?, ed. by M. EL-ABBADI and O. M. FATHALLAH, Leiden/Boston 2008, s. 129-147.
- FOWDEN, G., *Bishops and Temples in the Eastern Roman Empire A.D. 320-435*, in: Journal of Theological Studies 29 (1978), s. 53-78.
- FOWDEN, G., *The Pagan Holy Man in Late Antique Society*, in: Journal of Hellenic Studies 102 (1982), s. 33-59.
- FRANTZ, A., *Pagan Philosophers in Christian Athens*, in: Proceedings of the American Philosophical Society 119 (1975), s. 29-38.
- GLUCKER, J., *Antiochus and the Late Academy* [= Hypomnemata, Untersuchungen zur Antike und zu ihrem Nachleben, Heft 56], Göttingen 1978.
- HAAS, CHR., *Alexandria in Late Antiquity. Topography and Social Conflict*, Baltimore, Maryland 1997, <sup>2</sup>2006.
- AF HÄLLSTRÖM, G., *The Closing of the Neoplatonic School in A.D. 529: An Additional Aspect*, in: Post Herulian Athens. Aspects of Life and Culture in Athens A.D. 267-529, edited by P. CASTRÉN, Helsinki 1994 [= Papers and Monographs of the Finnish Institute at Athens, vol. I], s. 141-160.
- HARL, K. W., *Sacrifice and Pagan Belief in Fifth- and Sixth-Century Byzantium*, in: Past & Present 128 (1990), s. 7-27.
- KAEGI, W. E., *The Fifth-Century Twilight of Byzantine Paganism*, in: *Classica et mediaevalia* 27 (1966), s. 243-275.

- KLEIN, R., *Der Streit um den Victoriaaltar. Die dritte Relation des Symmachus und die Briefe 17, 18 und 57 des Mailänder Bischofs Ambrosius. Einführung, Text, Übersetzung und Erläuterungen*, Darmstadt 1972.
- LEE, A. D., *Pagans and Christians in Late Antiquity: a Sourcebook*, London/New York 2000.
- LIEBESCHUETZ, J. H. W. G., *The Decline and Fall of the Roman City*, Oxford 2001, 2003.
- LIEBESCHUETZ, J. H. W. G., *Why Did Synesius Become Bishop of Ptolemais?*, in: *Byzantion* 56 (1986), s. 180-195.
- MACMULLEN, R., *Christianity and Paganism in the Fourth to Eighth Centuries*, New Haven/London 1997.
- MAŁUNOWICZ, L., *De ara Victoriae in curia Romana quomodo certatum sit*, Wilno 1937.
- MALÝ, R., *Církevní dějiny*, Olomouc 2001.
- MARROU, H. I., *La „conversion“ de Synésius*, in: *Revue des études grecques* 65 (1952), s. 474-484.
- MAZZARINO, S., *La politica religiosa di Stilicone*, in: *Rendiconti dell'Istituto Lombardo, classe di lettere, scienze morali e storiche* 71 (1937/38), s. 235-262.
- NAU, F., *Analyse de la seconde partie inédite de l'Histoire ecclésiastique de Jean d'Asie, patriarche Jacobite de Constantinople († 585)*, in: *Revue de l'orient chrétien* 2 (1897), s. 455-493.
- NOETHLICH, K. L., *Die gesetzgeberischen Maßnahmen der christlichen Kaiser des vierten Jahrhunderts gegen Häretiker, Heiden und Juden*. Diss. Universität zu Köln, Köln 1971.
- NOETHLICH, K. L., *Heidenverfolgung*, in: *Reallexikon für Antike und Christentum*, Bd. XIII, Stuttgart 1986, sl. 1149-1190.
- PASCHOUD, FR., *Cinq études sur Zosime*, Paris 1975.
- PIGANIOL, A., *L'empire chrétien (325-395) [= Histoire romaine, tome IV, deuxième partie]*, Paris 1947.
- ROCHOW, I., *Die Heidenprozesse unter den Kaisern Tiberios II. Konstantinos und Maurikios*, in: *Studien zum 7. Jahrhundert in Byzanz. Probleme der Herausbildung des Feudalismus*, ed. H. KÖPSTEIN, F. WINKELMANN, Berlin 1976.
- ROUGÉ, J., *La politique de Cyrille d'Alexandrie et le meurtre d'Hypatie*, in: *Cristianesimo nella storia* 11 (1990), s. 485-504.
- SHANZER, D., *The Date and Composition of Prudentius's Libri contra orationem Symmachi*, in: *Rivista di filologia e di istruzione classica* 117 (1989), s. 442-462.

- TARDIEU, M., *Les paysages reliques. Routes et haltes syriennes d'Isidore à Simplicius*, Louvain/Paris 1990.
- TROMBLEY, F. R., *Hellenic Religion and Christianization c. 370-529*, Volumes I-II, Leiden/New York/Köln 1993-1994, 21995.
- WATTS, E., *Justinian, Malalas, and the End of Athenian Philosophical Teaching in A.D. 529*, in: *Journal of Roman Studies* 94 (2004), s. 168-182.
- WATTS, E., *Where to Live the Philosophical Life in the Sixth Century? Damascius, Simplicius, and the Return from Persia*, in: *Greek, Roman and Byzantine Studies* 45 (2005), s. 285-315.
- WHITBY, M., *John of Ephesus and the Pagans: Pagan Survivals in the Sixth Century*, in: *Paganism in the Later Roman Empire and in Byzantium (= Byzantina et Slavica Cracoviensia I)*, ed. M. SALAMON, Cracow 1991, s. 111-131.
- WHITFIELD, B. J., *The Beauty of Reasoning. A Reexamination of Hypatia of Alexandria* [sic!], in: *The Mathematics Educator* 6 (1995), s. 14-21.
- WYTZES, J., *Der letzte Kampf des Heidentums in Rom*, Leiden 1977.

## ■ SUMMARY

### **The Last Pagans in Christianized Roman Empire, I: Basic Facts about Violence against Them**

The article deals with the passage of the book *Church History* written in Czech by Radomír Malý. In the passage the murder of Hypatia is wrongly maintained the only case of Christian violence towards pagans brought about by their very paganism. Without any analysis and often misinterpreted other famous affairs of the conflict between Christianity and paganism are arbitrarily claimed to prove the Christians not to have revenged the persecution of the first three centuries of our era by any subsequent persecution of pagans. According to Radomír Malý the “basic” religious freedom of pagans should have been observed in the christianized Roman Empire. In the article the arguments of recent debate over these affairs are set forth and the non-existence of the scholarly consensus corresponding to the view of Radomír Malý in any of them, even that of Hypatia, is stressed. In order to prove the assertion of Radomír Malý altogether untenable, other cases of Christian violence against pagans are referred to.